

Molins pagesos en temps feudals: els molins dels termes de Sant Sadurní i Cruïlles (Baix Empordà) als segles XIII i XIV

Elvis Mallorquí*

Universitat de Girona

Resumen

En la seva tesi, Pierre Bonnassie destacava la generalització de l'aprofitament de l'energia hidràulica de les rieres catalanes. Als segles x i xi molts pagesos emprengueren la tasca de construir ells mateixos, de manera associada, aquests petits molins que després compartien, de manera que cadascun dels copropietaris en podia disposar durant uns quants dies a la setmana. Aquesta forma de possessió pervivia a la majoria de parròquies que encerclaven el massís de les Gavarres als segles XIII i XIV, quan els capbreus senyorials enregistren no tan sols el nom dels molins i de les rieres on estan aixecats, sinó també els drets de cadascun dels pagesos i dels respectius senyors. Per a les parròquies de Cruïlles i de Sant Sadurní, n'hem comptat 34, dels quals 17 es trobaven en el curs del Daró, 8 a la riera de Pastells, 4 al Rissac, 2 a la riera de la Ganga i 3 més en torrents menors. La pervivència d'aquest model de molí pagès fins al segle XIV, a banda de factors geogràfics, es podria deure a les dificultats dels senyors feudals per imposar la seva força d'extracció de l'excedent pagès en una societat en la qual els pagesos estaven sòlidament instal·lats en els seus masos.

Palabras clave: molins, senyors, pagesos, drets d'ús, aigua, comunitat.

Abstract

In his thesis about Catalonia, Pierre Bonnassie highlighted the widespread use of hydraulic energy from streams. During 10th and 11th centuries many peasants were involved in building themselves a lot of small mills that they shared in common, so that each owner could use the mill several days a week. This form of ownership survived in most parishes around the massif of Gavarres (east of Girona) during 13th and 14th centuries, when manorial «capbreus» record not only the name of mills and streams where they are raised, but also the rights of individual peasants and their respective lords. Only in two parishes, Cruïlles and Sant Sadurní, we have 34 mills: 17 were built on Daró river, 8 on Pastells stream, 4 on Rissac, 2 on Ganga stream and

* Historiador i membre del Centre de Recerca d'Història Rural de la Universitat de Girona (elvismallorqui@gmail.com).

Rebut: 4 de març de 2011. Avaluació: 18 d'octubre de 2011. Versió definitiva: 18 de gener de 2012..

3 on smaller streams. The survival of this model of peasant mill until 14th century, apart from geographical factors, could be due to the difficulties experienced by feudal lords to extract rents in a society in which the peasants were firmly installed in their isolated manses.

Keywords: mills, lords, peasants, rights of use, water, community :

Als segles de l'edat mitjana, va existir realment el que els historiadors anomenen *molí feudal*? S'han omplert centenars de pàgines parlant dels monopolis senyorials i dels molins jurisdiccional, senyorials o feudals, els molins on havien d'anar a moldre tots els habitants d'un terme concret, d'un districte, d'una senyoria. Marc Bloch va ser el primer que hi va insistir, però Georges Duby va contribuir a difondre la idea que el molí era propietat de l'amo d'un domini i que, tot i que el podia cedir als pagesos a canvi de renda, continuava essent un monopoli banal.¹

Existia, però, aquest molí en la realitat de la Catalunya medieval? Fa uns quants anys, Ramon Martí va intentar cercar-ne els orígens i en va considerar un de concret, el molí d'en Frigola de Sant Sadurní (Baix Empordà), com a «modelo usual en «Catalunya Vella» desde comienzos del siglo XIII».² En les seves explicacions, el molí era la peça essencial del sistema de canalitzacions d'aigua que anava de la resclosa fins als recs que retornaven l'aigua a la riera, mentre que l'aprofitament de la mateixa aigua per al regadiu, que hauria beneficiat molt els pagesos, era molt secundari.³ Així, tot el sistema hidràulic a l'entorn del molí d'en Frigola hauria estat construït seguint els interessos dels senyors, més desitjosos d'obtenir la renda —en forma de cereals i de farina— que no pas de veure com les comunitats pageses aprofitaven l'aigua per regar més terres. Molt probablement, la lògica de funcionament dels espais irrigats a l'entorn dels molins de la Catalunya Vella, entre els segles XI i XIV, tenia unes característiques completament diferents, oposades fins i tot a la lògica dels espais irrigats andalusins. En aquests, el paper central que hi té la irrigació permet assenyalar que l'establiment del sistema hidràulic sencer és fruit de la cooperació de grups de pagesos no sotmesos a l'autoritat d'un senyor que els exigiria parts de la collita com a renda. De moment, però, s'ha avançat ben poc en relació a l'hidraulisme feudal, que ha convertit l'edifici del molí i les construccions associades en l'objectiu central de la seva recerca, sense intentar, en la majoria dels casos, integrar-lo en el paisatge agrícola en el qual s'inscriu.⁴

Una prova ben clara la tenim a les comarques de Girona: els treballs arqueològics realitzats recentment —i, en general, fruit d'intervencions d'urgència i prèvies a reformes dels edificis— es limiten a l'estudi de les restes visibles en l'actualitat. En podem citar uns quants: el molí del Senyor (Castell d'Empordà), el molí del Mig (Torroella de Montgrí), el molí de Verges (Ver-

1. Bloch (1935); Duby (1976: 236-238). Altres autors també recullen aquesta idea, cf. Bonnassie (1983: 155-158); Gautier-Dalché (1974: 337).

2. Martí (1988a: 169-171).

3. El mateix autor destacava el regadiu que es donava a les «illes», uns espais de conreu intensiu regats amb les aigües de les rieres i dels recs dels molins, cf. Martí (1988b: 111-123). Recentment, també s'ha destacat el paper de la irrigació en l'agricultura dels masos, cf. Farias (2009: 60-63).

4. Barceló (1995); Batet (2006: 27-30).

ges), el molí de can Bram (Sant Julià de Ramis), el molí del Celrà (Quart), el molí d'en Limbo (Cassà de la Selva) i el molí de l'Armentera, tots en ple funcionament al segle XVIII.⁵ Però, què en sabem de les restes dels molins medievals? Per al sector de les Gavarres, ha estat descrit un molí situat al terme de Sant Cebrià dels Alls, el molí de la Senyora, que per la seva simplicitat podria conservar les característiques de molts molins medievals. En canvi, sí que podem confirmar que el molí de Canyadell, situat a prop del castell de Vila-romà (Palamós), que disposava d'un sol eix vertical, una roda horitzontal i una resclosa i un rec avui pràcticament irreconeixibles, ja estava documentat als segles XIII i XIV i figurava com a enrunat al XVI.⁶

En contrast amb els escassos molins medievals gironins excavats, la recerca documental ha permès descobrir concentracions realment nombroses de molins a diversos indrets.⁷ Estudiant el capbreu del 1315 del bisbe de Girona, que era senyor del castell de Vila-romà, i d'altres documents posteriors referits a les parròquies de Vila-romà i Vall-llobrega, Pere Trijueque ha arribat a comptar quinze molins fariners moguts per la força de l'aigua en aquests termes, dels quals almenys nou ja existien als volts del 1300. A Celrà, entre el 1280 i el 1345, es documenten tres molins i dos monars —els de Santa Tecla i Samfós—, on hi havia altres instal·lacions hidràuliques. Fins i tot a les parròquies de les parts més altes de les Gavarres hi havia molins: dos a Sant Cebrià dels Alls entre els anys 1302 i 1333 i tres a Fitor el 1352.

La gran majoria d'aquests molins situats en zones rurals eren propietat de pagesos, igual com passava als termes de Cruïlles i Sant Sadurní de l'Heura. Els molins d'aquest sector que enllaçava les petites valls del massís litoral de les Gavarres amb la plana del Baix Empordà seran l'objecte d'anàlisi de la present comunicació. No estem en condicions, encara, de relacionar les informacions procedents dels textos escrits de l'època medieval que en parlen amb les seves restes materials, per la qual cosa ens limitarem a presentar el que diuen els documents per intentar cercar si existia el suposat model del molí «feudal» en la realitat o no.

Els diversos tipus de molins a l'època medieval

En virtut del que dictava l'usatge *Stratae*, la titularitat eminent de les aigües corrents corresponia als senyors dels castells —les «potestats»—, però els habitants de les comunitats rurals —els «pobles»— tenien el dret d'accedir-hi lliurement i aprofitar-se'n per a les pròpies necessitats —l'«empriu»—. ⁸ Aquest règim és el mateix que afectava els camins públics, els prats, les pastures, els boscos i la resta d'espais incultes. Així, de la mateixa manera que el 1265 el senyor del castell de Cassà de la Selva va concedir a tres veïns del terme la llicència per continuar fent llenya i carbó a bosc i recollir branques per a ús propi, sense haver-li de prestar cap servei, el 1319 el seu successor va permetre a un pagès del terme construir un molí o monar a la riera Verna, és a dir, prendre les aigües de la riera, canalitzar-les i edificar les cases, la bassa, el

5. Llinàs-Merino (2004); Torrent (2004); Roig (2007); Frigola-Llinàs (2008); Llinàs (2008); Llinàs-Merino-Tarrés (2008); Punseti-Cabra (2010).

6. Trijueque (1994: 107-108); Matas (2002: 76-77); Caja-Teixidor (2004).

7. Trijueque (1994: 105-129); Donat-Solà (2003: 73 i 78-79); Mallorquí (2008: 142-143).

8. Bastardas (1991: 106-107); Martí (1988: 171-176).

rec, el sots-rec, la resclosa i l'eixaguador del molí.⁹ A canvi, el dit Bartomeu havia de satisfer als propietaris de les terres ocupades pel rec i la bassa una quantitat —el «congruo»— acordada amb els prohoms del terme del castell; i també havia de pagar al senyor del castell 100 sous de moneda de Barcelona en concepte d'acapte —«pro acapite»— i un cens de 3 mitgeres de blat a la mesura de Cassà per la festa de Sant Pere i Sant Feliu, això sí, mentre el molí estigués dempeus —«condirectum»— i preparat per moldre; a més, es va comprometre a construir el molí en un any i a tenir-lo en funcionament abans de dos.

D'aquest molí, però, no es diu que hi hagués algú obligat a dur-hi el gra a moldre. El destret —o «districtum»— era el dret senyorial que obligava els homes d'un terme a utilitzar un sol molí o que prohibia l'existència d'altres molins en un terme determinat. Se'n tenen notícies, però poques. A Canet d'Adri, un batlle del monestir de Sant Daniel de Girona va reclamar el 1255 a l'abadessa que fes complir el destret que obligava els homes de Vainera, Torns i Coromina a moldre al molí del monestir. Mentrestant, a Palol de Revardit, 26 de les 44 persones que l'any 1311 van declarar en el capbreu de Bernat de Palol, senyor del lloc, confessaven prestar-li una quantitat fixa d'ordi, a mesura de Banyoles, «ratione transacionis inter ipsos ac alios homines eiusdem parrochie facte de districtu molendi in molendino ipsius Bernardi et de operis quas tenebantur prestare in resclausa ipsius molendini».¹⁰ És a dir, a l'inici del segle XIV els pagesos de l'indret pagaven un cens al senyor per compensar-li la fi del destret del molí senyorial.

Els molins situats a prop de nuclis importants de poblament agrupat solien estar fortament controlats pels senyors. Començant per les ciutats, sabem que a Barcelona els molins del Rec Comtal que venia del Besòs eren de titularitat reial, però el dret de «mulneria» estava infeudat i sotsinfeudat a diversos senyors i ciutadans, els quals tenien els seus moliners treballant-hi.¹¹ A la ciutat de Girona, els molins del «rego comitale» que anava de Bescanó fins al Mercadal passant per Salt i Santa Eugènia, pel marge dret del Ter, pertanyien als bisbes gironins, a la seu catedral i al monestir de Sant Daniel, però els drets van ser infeudats i als segles XIV i XV estaven en mans, essencialment, de patricis de la ciutat i petits nobles de l'entorn.¹²

També a les viles que disposaven d'un mercat setmanal i d'una notaria pública hi solia haver concentracions més o menys importants de molins. A Banyoles, per exemple, els anys 1279 i 1280 hi havia deu persones que tenien un molí cadascun sota domini de l'abat de Sant Esteve i encara es té notícia de set molins més; a Castelló d'Empúries, la gestió dels almenys quatre molins documentats anava a càrrec d'un «mestre de molins»; i a Torroella des del 1279 hi havia un gran complex de recs i molins.¹³ El destret no s'aplicava a la major part de la població, sinó que potser, igual com a Sant Celoni o Granollers, només afectava els flequers. En canvi, el 1347 per un pregó s'establí que a Monells «nuyl hom no molga dins la parròquia de l

9. Arxiu Capítular de Girona (ACG), pergamins del segle XIII, s. n. (1265.06.07); Arxiu Diocesà de Girona (ADG), Cort del bisbe, Testaments i causes pies, pergami n. 54 (1319.09.16); cf. Mallorquí (2008: 132-134 i 145).

10. Arxiu de Sant Daniel (ASD), pergami n. 169 (1255.11.07); Biblioteca de Catalunya (BC), Arxiu, pergami n. 406 (1311.02.07-1311.04.16); cf. Marqués (1997: doc. 240); Fariás (2009: 86-89). Al Rosselló el destret del molí es va imposar a partir del segle XIII i sembla prou general al XIII i a l'inici del XIV, cf. Caucanas (1995: 104-115).

11. Cuvillier (1970: 252-254); Busqueta (1991: 165-168); Ortí (1993: 272-273).

12. Canal-Canal-Nolla-Sagrera (1995 i 2003: 281, 308-310); Donat (1999: 19-22); Planes (2001).

13. Fariás (2009: 234-235).

tèrmen de Monells si no en lo molín del honrat en Ramon de Pontons, ho en lo molín d'en Jacme de Roses, ho en lo molín d'en Pere Molin, ho en lo molín de Na Sunyera de Cies».¹⁴

A banda d'aquests tipus de molins, encara n'hi havia uns altres que, per les seves característiques, podem qualificar com a «pagesos». De fet, Pierre Bonnassie havia destacat, per als segles x i xi, la generalització de l'aprofitament de l'energia hidràulica de les rieres catalanes gràcies a l'esforç de les mateixes comunitats rurals: molts pagesos s'associaven entre ells per tal de construir uns petits molins que després gestionaven col·lectivament, perquè cadascun d'ells n'era el copropietari —en tenien una part— i gaudia del dret de disposar-ne durant uns quants dies a la setmana.¹⁵ Ara bé, tant ell com altres autors posteriors han assenyalat que aquesta situació inicial dels primers molins rurals es va acabar quan els senyors feudals i les institucions monàstiques van apropiar-se'n definitivament al llarg dels segles xi i xii.¹⁶

A les terres gironines, però, encara al segle xiv es construïen molins amb la mateixa fórmula de l'alta edat mitjana: l'any 1332 Bartomeu de Puigsec, de la parròquia de Sant Martí Vell, va associar-se amb un parent seu, Jaçpert de Puigsec, per tal de construir un molí al lloc de les Illes; el primer havia d'aportar dos terços de les despeses i de la feina, mentre el segon hi posava el terç restant; un cop en funcionament, els ingressos s'havien de repartir de la mateixa manera. El molí, però, no sabem si s'acabà de construir, perquè al cap d'uns pocs mesos Jaçpert va vendre a Bartomeu el seu dret sobre el molí de les Illes a canvi de 50 sous, potser el preu dels jornals que hi havia dedicat.¹⁷

Els molins dels termes de Cruïlles i Sant Sadurní

Tornem al molí d'en Frigola a Sant Sadurní. A banda de si és un bon model de molí feudal o no, cal advertir que no existia cap molí amb aquest nom als segles medievals. Segur, però, que tenia el seu origen en un dels diversos molins que hi havia al Daró entre els termes de Sant Sadurní i Cruïlles. De fet, n'hi havia tants que Jean-Pierre Cuvillier, el 1984, recollia l'esment d'una «riera de los Molinos» en aquest sector de les Gavarres.¹⁸ En concret, entre els pergamins del monestir de Sant Miquel de Cruïlles i de fons patrimonials de masos propers, els llibres notariais de Cruïlles i Monells i uns quants capbreus senyorials de la primera meitat del segle xiv, hem pogut comptar els noms de trenta-quatre molins diferents existents en els termes de Cruïlles i de Sant Sadurní entre el segle xiii i el començament del segle xiv (cf. quadre 1 i mapa 1).

14. ADG, Lletres, vol. U-10, f. 181rv (1347.03.14); cf. Soldevila (2004: 56).

15. Bonnassie (1979-1981: vol. 1, 400-404). També al nord de la península Ibèrica, entre els segles ix i x els pagesos disposaven del dret d'utilitzar el molí durant uns dies determinats —les «vices»—, cf. Gautier-Dalché (1974: 342-344).

16. Salrach (2004: 370-373); Farias (2009: 82). Al Rosselló no s'ha documentat la presència de molins pagesos als segles x i xi, cf. Caucanas (1995: 28-30).

17. Arxiu Històric de Girona (AHG), Notarial, Monells, vol. 162, f. 31rv (1332.08.01); cf. Mallorquí (2008: 144-145).

18. Cuvillier (1984: 149). Potser es tracta d'una mala lectura de «riera d'en Molines», atès que al terme de Cruïlles, a la riera de Pastells, encara avui hi ha el mas Molines i el seu molí.

Quadre 1
Els molins medievals dels termes de Cruïlles i Sant Sadurní

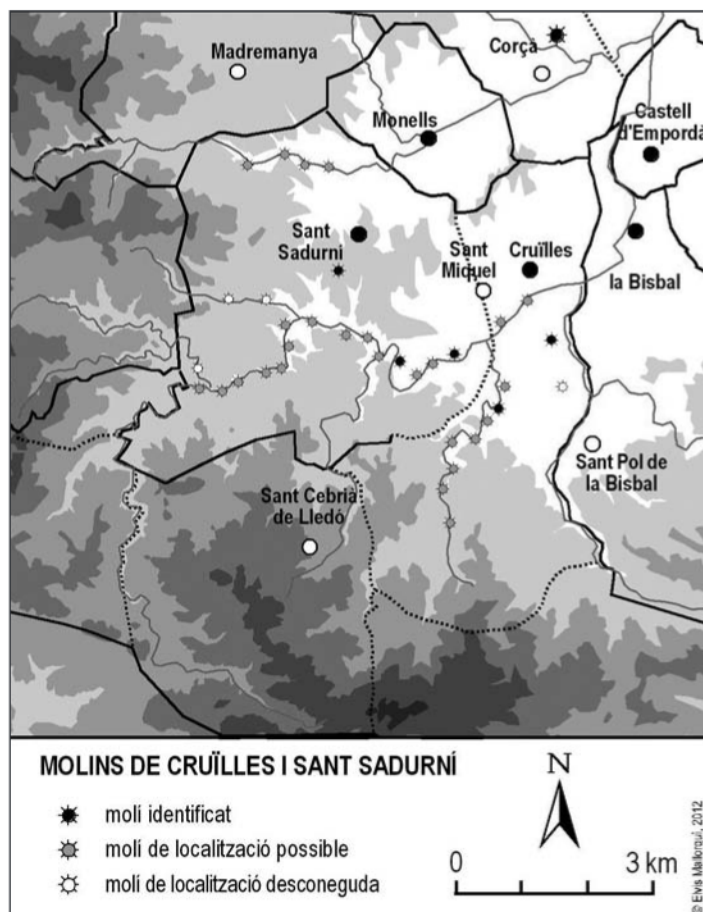
Parròquia	Curs d'aigua	Molins	Nombre
Sant Sadurní			
	?	Figuera – Perereda	2
	Riera de Cabanyell	Cabanyell	1
	Riera de Rissac	Ferrana – Güell – Moratell – Perafigueres	4
	Riu Daró	Cervera – Falgars – Fontanella – Hort – Llobatera – Llossar – Miradones – Nou – Rater – Roca (o del prior) – Rupit – Sure – Tornacalles – Torrent – Verdera	15
Cruïlles			
	Riu Daró	Bellver – Ferrana vella (o molí vell del castell)	2
	Riera de Pastells	Bofill – Figuera – Morera – Peraseca – Querol – Ribes – Torta – Tuna	8
	Riera de la Deixesa (o la Ganga)	Gatsollat – Roart	2

Font: Mallorquí 2008: 148-151.

Com eren aquests molins medievals? És probable que fossin unes estructures tan senzilles que només consistissin en una resclosa feta de troncs i fustes, en un petit rec que omplia una bassa que aprofitava el relleu natural del punt on es trobava i en una petita construcció que albergava les moles però que no permetia que cap moliner hi visqués. Això és el que ens permeten imaginar les concises descripcions dels molins medievals: els molins de sa Morera i de sa Roca disposaven de rescloses al llit de la riera per desviar l'aigua, recs i aqüeductes, la bassa i la casa del molí on hi havia les rodes, les moles i els altres estris.¹⁹ Aquests elements figuren sovint en les compravendes de molins i en les declaracions dels capbreus com a afrontacions de camps, terres i horts situats a l'entorn dels molins medievals; en alguna ocasió, però, també s'esmenten aqüeductes –possiblement, conduccions d'aigua aixecades per salvar desnivells o per passar per sobre de torrents o rieres– i rescloses construïdes amb pedres i sorra. Un exemple de les informacions disponibles el tenim en el cas del molí de Roart, que prenia les aigües de la riera de la Deixesa o la Ganga a través d'un rec que circulava enmig de moltes petites parcel·les en mans de vilatans de la Bisbal fins a arribar a la casa del molí, encara avui dempeus (cf. quadre 2 i mapa 2).

19. ACA, Monacals, Sant Miquel de Cruïlles, rotlle 13, pergami n. 6 (1273.04.08); AHG, Notarial, Cruïlles, vol. 1, f. 25rv (1302.08.24); Mallorquí (2000a: doc. 108). Per a altres descripcions dels molins medievals catalans, cf. Bolós (1980); Bolós-Nuet (1983); Martí (1988: 166-177).

Mapa 1
Els molins medievals dels termes de Cruïlles i Sant Sadurní

Quadre 2
Les dades sobre el molí de Roart (Rabioses, Cruïlles), 1303-1319

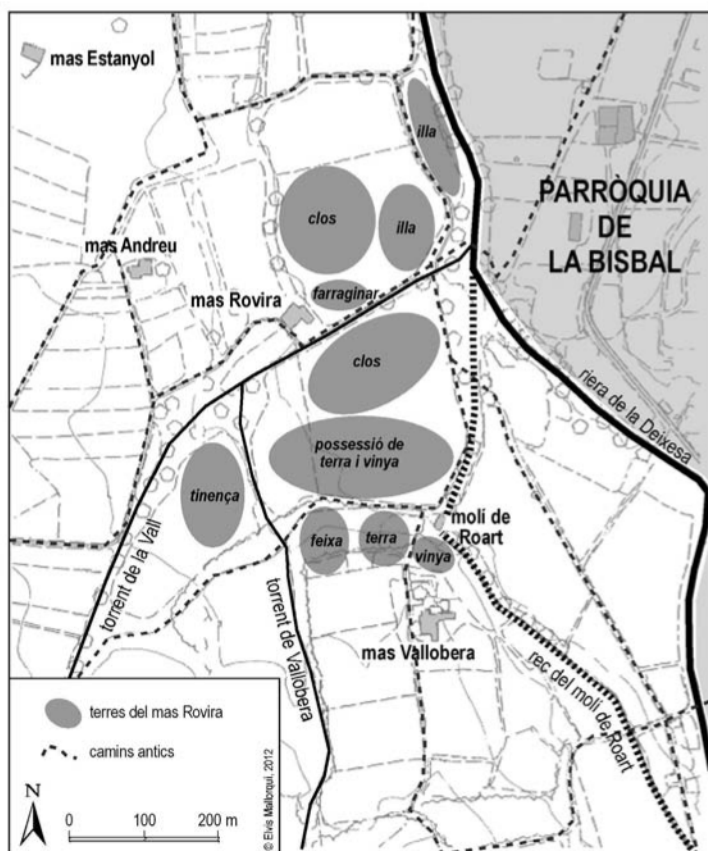
Data	Persones	Drets sobre el molí
Propietaris del molí		
1303.02.10	Pere Andreu de Rabioses (Cruïlles) [mas Andreu]	Dona ció per Berenguer Bofill de Vulpellac que cedeix a Bernat Sendaní de Cruïlles el dret que té en el deute del seu avi, Pere Andreu, al seu pare, Bernat Bofill, pel dot de la seva mare, Dolça, pel qual havia obligat un camp i un quadre al lloc de Motgera, un clos de terra prop del mas Andreu i «la part que tenia al molí de Roart».
1319.02.04	Pere Maura de la Bisbal	Declara que «met part en setze diners» que el molí fa anualment al cavaller Ferrer de Cruïlles per un «huytau» que té al molí i també «met ma part en cuarenta verats» que el molí fa al monestir de Sant Miquel de Cruïlles, però el molí «és tengut per lo dit senyor en Bernat de Cruïlles».
1319.02.06	Guillema sa Rovira de Rabioses [mas Rovira]	Declara que fa de cens, amb d'altres, a Ferrer de Cruïlles «la huitena part de setze dies» per raó del molí dit Roart.
Afrontacions del molí		
1318.12.10	Pere Oliver de la Bisbal	Té un camp al lloc de Roart, sota domini directe del prior de Sant Miquel, que afronta a llevant «ab lo rech del molí de Roart».
1319.02.11	Ramon des Prat clergue de Sant Pol (de la Bisbal)	Té un camp al lloc dit Vall-llobera, que afronta a llevant «ab lo rech del molí de Roart».
1319.02.11	Pere Gili de Vallbona de Sant Pol (de la Bisbal)	Té un camp de terra entre dos troços a Cruïlles al lloc dit sa Torroella, que afronta a tramuntana «ab lo dit rech».
1319.02.06	Guillema sa Rovira de Rabioses [mas Rovira]	Té una terra que havia estat del mas Andreu al lloc dit Vallobera, que afronta a llevant «ab lo molí de Roart» i a migdia «ab lo clos d'en Barthomeu de Vallobera».
1319.02.18	Guillem Roart de la Bisbal	Té un camp de terra al lloc dit Roart que afronta a ponent «ab la bassa del molí de Roart».

Font: AHG, Notarial, Cruïlles, vol. 1, f. 55rv (1303.02.10); ADG, Parròquia de Cruïlles, capbreu del segle XIV, f. 21r, f. 25v-26r, f. 30rv, f. 64rv i f. 72r (1318.12.20-1319.02.18).

Els drets dels senyors

Sobre aquests molins, els senyors obtenien censos en espècie —ordi o forment— dels pagesos i, és clar, els lluïsmes i els foriscapis en cas de venda o donació de la part del molí. Els senyors amb drets sobre més molins eren els senyors dels castells de Sant Sadurní i de Cruïlles. A Sant Sadurní, eren el paborde de Juliol de la seu de Girona fins el 1319 i el bisbe després qui tenien

Mapa 2
L'entorn del molí de Roat (Rabioses, Cruïlles), 1303-1319

el castell, mentre que els Anglès disposaven de la castlania. En canvi, a Cruïlles hi havia uns únics senyors del castell, els Cruïlles, que també eren senyors de Peratallada. Però, en realitat, hi havia altres senyors directes dels termes de Cruïlles i Sant Sadurn amb drets sobre algun dels molins d'aquest territori: el prior i el sagristà de Sant Miquel de Cruïlles, l'abadessa de Sant Daniel de Girona, el paborde de Sant Martí Sacosta i les famílies dels cavallers Ferrer de Cruïlles, Guerau de Torrent i Bernat de Llabià.

En realitat, però, no hi havia un únic senyor a cada molí, si bé sempre n'hi sol haver un de principal. Ni en els capbreus ni en les compravendes s'utilitza l'expressió *domini directe*, però sí una d'equivalent, *tenir el molí per un senyor*, que és la que entenem que assenyalava qui era el senyor principal del molí. En relació als molins del terme de Cruïlles, al molí de Ferrana

era Bernat de Cruïlles, el senyor del castell, qui en rebia tots els censos. En canvi, el cavaller Ferrer de Cruïlles, com a senyor del molí de Bellver, en rebia censos, però també en percebia en Bernat de Cruïlles; al molí de sa Roca el senyor del castell obtenia terços i lluïsmes, però el sagristà del monestir de Sant Miquel n'obtenia una part; al molí de sa Morera era el prior de Sant Miquel qui obtenia els terços i la tasca; mentrestant, el prior rebia tasques als molins de Peraseca, de Querol, de sa Torta i de sa Tuna, però també n'hi tenia en Bernat de Cruïlles; aquest rebia una tasca del molí de Ribes; al molí del veïnat de Pastells els tinents pagaven la tasca al senyor de Cruïlles, excepte en Ramon sa Figuera que se la quedava ell mateix; finalment, els molins de Gatsollat i de Roart eren tinguts per en Bernat de Cruïlles, però tant en Ferrer de Cruïlles com el prior de Sant Miquel en rebien censos.

Enfront d'aquesta complexitat dels drets dels senyors dels molins, no ha de sobtar que, de tant en tant, es produïssin conflictes. En tenim un exemple: el 1268 el prior de Sant Miquel de Cruïlles acusava els senyors del castell de Sant Sadurní—el sagristà de la seu de Girona, com a paborde de Juliol, i Ermessenda d'Anglès, castlana— d'impedir-li rebre els terços, lluïsmes i foriscapis dels «parcerii» del molí Nou, de la parròquia de Sant Sadurní, tot i disposar del domini directe del «locus in quo est dictum molendinum et bassa et quedam pars regui»; el prior també reclamava al sagristà la tercera part que li corresponia de la tasca del molí Rater, també de Sant Sadurní, per raó d'un «aqueductus ad dictum molendinum» que passava per una illa del mas Cebrià situada al Daró.²⁰ Els senyors de Sant Sadurní respongueren que «dictum molendinum tenetur pro predictis domino sacrista racione dicte prepositure et domina Ermessendis de Anglesio» i, per tant, que n'havia de percebre terços, lluïsmes i foriscapis. La raó que esgrimien era que l'aigua amb què es movien les moles discorria per un camp on ara hi havia el molí des de 30 o 40 anys enrere; el camp era d'en Massot i, pel pas del rec de l'aigua, ara tenia menys valor, per la qual cosa els tinents del molí prestaven un cens a en Massot. Al final, l'àrbitre del plet va absoldre el sagristà i el castlà de Sant Sadurní, de manera que les previsions del prior de Sant Miquel van quedar desestimades.

Els drets dels pagesos

La complexitat de la senyoria dels molins es repetia altre cop amb els titulars del domini útil d'aquestes infraestructures. Per molt que l'usatge *Stratae* deia que el dret de prendre les aigües d'una riera era per a les comunitats o «pobles», a Cruïlles i Sant Sadurní quedava limitat als socis que haurien contribuït a la construcció de la resclosa, del rec i de l'edifici i al seu manteniment. Els copropietaris o, en paraules de l'època, *parçoners* i *parcers* d'un molí determinat posseïen una part del molí, entre la meitat i un setzè, i tenien el dret d'utilitzar-lo durant uns dies i unes nits concretes. D'aquests llocs, no tenim notícies de nous molins construïts als segles XIII o XIV, però sí sabem que ja a mitjan segle XIII hi havia la mateixa complexitat detectada a partir del 1300. Els molins de Miradones i Falgars, de Sant Sadurní, sota domini directe del paborde de Juliol—aleshores, el sagristà de la seu— i els castlans del castell de Sant Sadurní, van estar, entre els anys 1258 i 1336, en mans de les mateixes quatre o cinc famílies

20. ADG, Mitra, calaix 17, pergami n. 63 (1268.04.30); cf. Mallorquí (2000a: doc. 95).

Quadre 3
Els parçoners dels molins de Falgars i Miradones (Sant Sadurní), 1258-1336

Molí	Parçoners		
	Any 1258	Any 1316	Any 1336
Molí de Falgars			
	Pere de Planell	Ramon de Planell [<i>cinquè dia i nit</i>]	Ramon Planell [<i>un dia i nit</i>]
	Pere de Frigola	Joan de Frigola [<i>cinquè dia i nit</i>]	Joan de Frigola [<i>un dia i nit</i>]
	Berenguer de Torrent	Berenguer de Torrent [<i>cinquè dia i nit</i>]	Berenguer de Torrent [<i>un dia i nit</i>]
	Arnau Pere	Arnau Ferrer [<i>cinquè dia i nit</i>]	Bernat Ferrer [<i>cinquè dia</i>]
	Bernat i Sadurní de Poudavall	Pere Riembau [<i>un dia i nit</i>]	Pere Riembau [<i>cinquè dia i nit</i>]
Molí de Miradones			
	Guillem Torrents	Maimó de Torrents [<i>tres dies i nits</i>]	Guillem de Torrents [<i>tres dies i nits</i>]
	Pere de Llac	Benvinguda Llaca [<i>vuitè dia i nit</i>]	Pere de Llac [<i>un dia i nit</i>]
	Girona Basseta de Salelles	Guillem Basset [<i>vuitè dia i nit</i>]	Guillem Basset de Salelles [<i>mig dia</i>] Simó de Poudavall, marit de Gueraua Basset [<i>mig dia</i>]
	Pere Cauha	Jonquer [<i>un dia i mig</i>]	Arnau Jonquer [<i>un dia i mig amb les seves nits</i>]
	Bernat Cauha	Pere fill de Dalmau de Torrents [<i>un dia i mig amb les seves nits</i>]	Pere Dalmau [<i>un dia i mig amb les seves nits</i>]

Font: ACG, pergamins del segle XIII, s. n. (1258.02.28); ADG, Mitra, calaix 17, pergami n. 42 (1316.01.11-1316.02.04); AHG, Notarial, Sant Sadurní, vol. 110, f. 8r-9v, f. 13v-15r, f. 21v-22v, f. 31v-32v, f. 34v-36r, f. 50v-51v, f. 54r-55v, f. 61v-63r, f. 83v-85r i f. 91v-92r (1336.08.19-1338.04.11).

que els haurien construït amb anterioritat, tot i que les herències i compravendes van afegir algun copropietari més al grup (cf. quadre 3). Al molí de Falgars, els Torrent, els Frigola i els Planell van mantenir els seus drets, mentre que dels Poudavall i els Pere van passar als Riembau i Ferrer; mentrestant, el molí de Miradones estava en mans dels Llac, dels Basset i dels Torrent, tot i que els drets dels Cauha el 1258 van passar als Dalmau i Jonquer el 1336. En relació amb aquest segon molí, és destacable el fet que la part que tenia Guillem Basset el 1316, el vuitè dia i nit, va quedar repartida el 1336 entre els seus fills Guillem i Gueraua, la qual degué rebre el dret sobre mig dia al molí com a dot per al seu matrimoni amb Simó de Poudavall.

Tant en un molí com en l'altre, els seus senyors directes van continuar rebent, amb lleus variacions, les mateixes quantitats com a censos pagats en concepte de tasca i agrers: pel molí

de Falgars els parçoners pagaven 4 mitgeres de blat el 1258, unes 5 mitgeres d'ordi el 1316 i 4 d'ordi el 1336; pel de Miradones també 4 mitgeres de blat el 1258, 4 mitgeres d'ordi el 1316 i potser 3 mitgeres i mitja d'ordi el 1336. Pel que fa als parçoners, és interessant constatar el fort vincle entre els molins i els habitants de masos: entre els propietaris del molí de Falgars hi havia els tinents dels masos Planell, Torrent i Riembau, de la masada Frigola i de la borda Ferrera; entre els del molí de Miradones hi havia els tinents dels masos Llac i Basset i de la borda des Torrent. En principi, eren habitants de masos propers, però l'evolució de les herències i el creixement de la vila de Sant Sadurní va fer que, sobretot el 1336, hi hagués alguns dels propietaris que fossin vilatans, com Simó de Poudavall —marit de Gueraua Basset—, Arnau Jonquer i Pere Dalmau. També és destacable, per als molins de sa Llobatera, Rupit, Llossar i Cervera, del terme de Sant Sadurní, la presència de tinents de masos de la parròquia de Santa Pellaia i Sant Cebrià de Lledó, igual com dues dones de Fonteta —terme de la Bisbal— acudien el 1340 al molí Degotall, a la riera de Cals, al terme de Fitor.²¹

Una gestió comunitària de l'aigua?

Entre els diversos senyors directes que obtenien censos i taxes de mutació dels molins i els pagesos parçoners que en gestionaven el seu ús, hi havia alguna mena de regulació del funcionament dels molins? A hores d'ara, no ho podem afirmar amb rotunditat, però hi ha alguns indicis de l'existència d'unes persones amb capacitat per resoldre els possibles conflictes derivats de l'aprofitament de l'aigua per als molins. La primera és de Cassà de la Selva, del 1319. Quan Bartomeu de Parades va obtenir la llicència per edificar un molí a la riera Verneda, s'esmentaren uns prohoms del terme del castell —«proborum hominum termini predicti castri»— que havien de supervisar els acords entre ell i els propietaris de les terres per on passaven els recs, de manera que s'apliqués correctament el costum que ja seguien altres molins del veïnat —«juxta morem consuetum aliorum molendinorum de conuicinio nostro».²²

El dimecres 10 d'abril de 1336, tres parroquians de Sant Sadurní, Guillem Bancells, Pere Fornells i Arnau Sureda, parcers del molí de Perafigueres, situat a la riera de Rissac, van trobar a Corçà el sotsveguer de Girona, Guerau de Pujol, i el jutge ordinari del bisbat, Arnau de Vivers, i els van pregar que els acompanyessin al molí del Güell, a la mateixa riera, per una qüestió que, si no es resolvia aviat, podia acabar amb una baralla amb armes.²³ Es veu que l'acord que ells tres havien signat feia cosa d'un mes amb els tres parçoners o copropietaris del molí del Güell, Guillem Sureda, Pere Caçà i Pere Sagrera, tots de Sant Sadurní, havia estat trencat. El passat 16 de febrer havien pactat, gràcies a l'arbitratge del ciutadà gironí Vidal de Queixàs, que va anar personalment allà on hi havia la resclosa del molí del Güell, que els parcers d'aquest molí podrien consolidar la resclosa que ja havien començat a fer aigües avall de la del molí de Perafigueres per portar aigua cap al rec del molí del Güell, però que no podrien fer-la anar més cap al sud, més enllà de les dues creus —«duas cruces»— que la marcaven. Ara

21. Mallorquí (2000b: 133-134).

22. DG, Cort del bisbe, Testaments i causes pies, pergami n. 54 (1319.09.16).

23. Arxiu Comarcal del Baix Empordà (ACBE), fons patrimonial Vancells Fina, pergami s. n. (1336.04.10); cf. Apèndix.

bé, la nova resclosa no es podria aixecar artificialment, amb llenya verda o seca, pedres o sorra —*«ligna virida nec sicca nec lapides glavadam nec arenam»*—, més amunt de la marca —*«ultra dictam mensuram in altum»*— que l'àrbitre del pacte va fixar amb creus, perquè si es feia podia perjudicar el retorn de l'aigua utilitzada pel molí de Perafigueres cap a la riera.

Els propietaris del molí del Güell, però, van contravenir l'acord en elevar la resclosa amb pedres dos pams més del compte —*«per duos palmos in altum»*—, de manera que l'aigua que sortia del sots-rec del molí de Perafigueres no corria bé i quedava estancada —*«stacat et erat aqua ad modum stagni que non currebit bene»*—. Davant d'aquest conflicte, el sotsveguer i el jutge ordinari de Girona van intentar sortir-se'n tan de pressa com van poder. En primer lloc, van citar tres dels quatre testimonis que havien segellat el pacte del 16 de febrer: Bernat Bruguera de Sant Sadurní, el clergue Pere Bancells de Sant Mateu de Montnegre i Guillem Bosc de Madremanya, que era saig de la vegueria de Girona.²⁴ Aquests, interrogats pel jutge Arnau de Vivers, van explicar que l'àrbitre, abans de dictar la seva resolució, havia consultat la qüestió a dos «magistri rierie», Pere Caça i Bartomeu, fill de Jaume Banyeres, de Sant Sadurní. Tot seguit, el jutge i el veguer de Girona van tornar a marcar el límit per sobre del qual no es podia aixecar la resclosa: van mesurar l'alçada de l'aigua de la bassa amb uns estris que desconeixem —*«cum quodam telo sive stonam»*— a partir de prop de la casa del molí i van deixar en una pedra de la resclosa —*«quodam lapide ... de lossa ... dicte resclause fixo et paredada de bax»*— un senyal, a partir del qual no es podria aixecar més de sis pams la resclosa; aquest senyal de sis pams també es va marcar a la porta del molí, entre la part inferior del lindar i el capdamunt de la volta de la porta —*«de parte inferiori del limdar usque ad summum volte dicte janue»*—. Finalment, van imposar una multa de 100 sous als tinents del molí del Güell i van manar-los que, en menys d'una setmana, reduïssin l'altura de la resclosa a l'establerta.

Conclusions

A part de diversos articles sobre l'aprofitament de l'aigua a les Gavarres, Josep Matas va publicar la història del Pont de les Dobles construït sobre el rec del molí d'en Molines, del veïnat de Rabioses de Cruïlles, al segle XVIII. En aquest moment, encara pervivia el record dels petits molins medievals: l'any 1769 Pere Molines va acusar el seu oncle, Feliu Darnaculleta, de construir un molí a la mateixa riera que podia deixar sense aigua el seu propi molí; l'oncle, però, va replicar que, en realitat, només estava tornant a posar en funcionament un antic molí de la seva propietat i, com que ell i els seus antecessors havien pagat cada any els censos als senyors del terme, tenia tot el dret a fer-ho.²⁵ Entre el segle XIV i el XVIII, a part de moltes rierades, s'havien produït els fortíssims daltabaixos demogràfics i econòmics de la fi de l'edat mitjana que haurien acabat amb bona part dels molins esmentats en la documentació anterior a 1350. De fet, a la riera de Pastells només quedava un sol molí al segle XVIII, el de can Molines.²⁶

24. El quart testimoni era Ramon Estrabau de la parròquia de Sant Sadurní.

25. Matas (1993: 63-65 i 120).

26. Matas (1993: 99-102).

L'estudi dels molins del massís de les Gavarres anteriors a la crisi baix medieval contradiu en bona mesura el que moltes vegades s'ha escrit dels molins fariners de l'edat mitjana, considerats com a instruments dels senyors per controlar la població pagesa en obligar-la a moldre el gra en l'únic molí senyorial existent a la localitat. En realitat, a Cruïlles i a Sant Sadurní, però també a bona part de les parròquies de les Gavarres i del seu entorn immediat, hi havia més d'un molí als seus termes i, a més, eren dels pagesos o, millor dit, de grups de pagesos que en compartien la propietat, traduïda en dies i nits d'ús del molí, després que els seus antecessors haguessin contribuït, amb diners i feina, a la seva construcció. Quan va ser que els degueren construir? Els textos estudiats, en aquest punt, són insuficients: alguns tot just s'aixecaven a l'inici del segle XIV, d'altres ja funcionaven a mitjan segle XIII. Potser eren del XII? D'abans? Només una recerca sistemàtica dels molins existents, que combini l'arqueologia, els documents escrits medievals i posteriors i l'estudi del paisatge agrari actual pot contribuir a aclarir aquesta qüestió.

Els molins, doncs, són un exemple perfecte de la gran capacitat d'iniciativa dels pagesos dels masos de les Gavarres, enfront d'unes senyories massa fragmentades i massa dèbils com per obligar-los a moldre en un únic molí senyorial.²⁷ De fet, eren els pagesos els que decidien construir els molins, mentre els senyors es limitaven a concedir la llicència i a rebre unes prestacions fixes o proporcionals i els lluïsmes sobre les transaccions de drets sobre els molins entre els pagesos. Per què en els termes de Cruïlles i Sant Sadurní, on des del segle XI hi havia famílies senyorials sòlidament instal·lades en els seus castells, no es troba el model arquetípic del molí de districte al qual tots els pagesos havien d'anar a moldre? La nostra hipòtesi és que, a banda de la importància de factors geogràfics —el gran nombre de cursos d'aigua, el relleu fragmentat, el poblament dispers en masos—, la difusió d'aquests molins pagesos seria una manifestació de les dificultats dels senyors feudals per imposar la seva força d'extracció de l'excedent pagès en una societat en la qual els pagesos estaven sòlidament instal·lats en els seus masos aïllats. No tan sols els pagesos aconseguiren preservar el sistema d'apropiació del sòl, a canvi del pagament d'unes rendes i de la vinculació personal als senyors, sinó que també haurien evitat que el senyor els obligués a acudir a un únic molí senyorial i potser ells mateixos s'encarregarien, a través dels prohoms i mestres de riera, del control dels aprofitaments de les aigües que conduïen als molins.

Bibliografia

- BARCELÓ, M. (1995). «Saber lo que es un espacio hidráulico y lo que no es o al-Andalus y los feudales». Dins J. A. GONZÁLEZ i A. MALPICA (coords.). *El agua. Mitos, ritos y realidades. Coloquio Internacional (Granada, 23-26 de noviembre de 1992)*. Barcelona: Editorial Anthropos, p. 240-254.
- BASTARDAS, J. (1991). *Usatges de Barcelona. El codi a mitjan segle XII*. Barcelona: Fundació Noguera.

27. El mateix s'ha afirmat per al nord de la península Ibèrica, cf. Gautier-Dalché (1974: 348-349).

- BATET, C. (2006). *L'aigua conquerida. Hidraulisme feudal en terres de conquesta*. Barcelona-València: Universitat Autònoma de Barcelona-Universitat de València.
- BLOCH, M. (1935). «Avènement et conquêtes du moulin à eau», *Annales d'Histoire Économique et Sociale*, núm. 7, p. 538-561.
- BOLÓS, J. (1980). «Els molins protomedievals del comtat de Besalú i de les seves rodalies». Dins *IV Assemblea d'estudis del comtat de Besalú. Actes i comunicacions*. Olot: Amics de Besalú i el seu comtat, vol. 1, p. 195-207.
- BOLÓS, J. i NUET, J. (1983). *Els molins fariners*. Barcelona, Ketres.
- BONNASSIE, P. (1979-1981). *Catalunya, mil anys enrere*. Barcelona: Edicions 62, 2 vols.
- (1983). *Vocabulario básico de la historia medieval*. Barcelona: Crítica.
- BUSQUETA, J. J. (1991). *Una vila del territori de Barcelona: Sant Andreu del Palomar als segles XIII-XIV*. Barcelona: Fundació Salvador Vives i Casajuana.
- CAJA, M. J. i TEIXIDOR, E. (2004). «Treballs de condicionament i documentació dels elements patrimonials de la Vall de Bell-lloc (Palamós, Baix Empordà)». Dins *Setenes Jornades d'Arqueologia de les comarques de Girona (la Bisbal d'Empordà, 4 i 5 de juny de 2004)*. La Bisbal d'Empordà: vol. 2, p. 625-627.
- CANAL, J.; CANAL, E.; NOLLA, J. M.; SAGRERA, J. (1995). «Història urbana de Girona. El Monar Reial del Mercadal a Girona», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, núm. 35, p. 55-67.
- (2003). *Girona, de Carlemany al feudalisme (785-1057). El trànsit de la ciutat antiga a l'època medieval*. Girona: Ajuntament.
- CAUCANAS, S. (1995). *Moulins et irrigation en Roussillon du IXe au XVe siècle*. París: CNRS Éditions.
- CUVILLIER, J. P. (1970). «La propriété de l'eau et l'utilisation des ouvrages hydrauliques dans la Catalogne médiévale (XIIIe et XIVe siècles): Essai d'histoire économique et sociale». Dins *Miscel·lània històrica catalana. Homenatge al pare Jaume Finestres historiador de Poblet (+1769)*. L'Espluga de Francolí: Abadia de Poblet, p. 243-257.
- CUVILLIER, J.-P. (1984). «L'irrigation dans la Catalogne médiévale et moderne», *Mélanges de la Casa de Velázquez*, núm. 20, p. 145-187.
- DONAT, L. (1999). *Societat i economia a Salt a la baixa edat mitjana*. Salt: Ajuntament.
- DONAT, L. i SOLÀ, X. (2003). *Els molins*. Girona: Diputació de Girona-Caixa de Girona.
- DUBY, G. (1976). *Guerreros y campesinos. Desarrollo inicial de la economía europea (500-1200)*. Madrid: Siglo XXI.
- FARIAS, V. (2009). *El mas i la vila a la Catalunya medieval. Els fonaments d'una societat senyorialitzada (segles XI-XIV)*. València: Universitat de València.
- FRIGOLA, J. i LINÀS, J. (2008). «Rehabilitació del molí de can Bram (Sant Julià de Ramis, Gironès)». Dins *Novenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*. L'Escala-Empúries: p. 689-692.
- GAUTIER-DALCHÉ, J. (1974). «Moulin à eau, seigneurie, communauté rurale dans le nord de l'Espagne (IXe-XIIe siècles)». Dins *Études de civilisation médiévale (IXe-XIIe siècles). Mélanges offerts à Edmond-René Labande*. Poitiers: Centre d'Études Supérieures de Civilisation Médiévale, p. 337-349.
- LLINÀS, J. i MERINO, J. (2004). «El Molí del Mig (Torroella de Montgrí, Baix Empordà)». Dins *Setenes Jornades d'Arqueologia de les comarques de Girona*. La Bisbal d'Empordà: p. 579-580.

- LLINÀS, J. (2008). «Evolució històrica i arquitectònica del molí de Verges (Verges, Baix Empordà)». Dins *Novenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*. L'Escala-Empúries: p. 521-524.
- LLINÀS, J.; MERINO, J.; TARRÉS, A. (2008). «Estudi historicoarquitectònic del Molí d'en Limbo (Casà de la Selva, Gironès)». Dins *Novenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*. L'Escala-Empúries, p. 597-601.
- MALLORQUÍ, E. (1998). «Els àmbits de la solidaritat pagesa en una comunitat rural de la Catalunya Vella (Cruïlles, s. XIII i inicis del XIV)». Dins J. BARRULL; J. J. BUSQUETA; E. VICEDO (eds.). *Solidaritats pageses, sindicalisme i cooperativisme. Segones Jornades sobre Sistemes agraris, organització social i poder local als Països Catalans*. Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs, p. 185-203.
- (2000a). *El monestir de Sant Miquel de Cruïlles a l'edat mitjana. Estudi i edició dels documents (1035-1300)*. La Bisbal d'Empordà: Ajuntament.
- (2000b). *Les Gavarres a l'edat mitjana. Poblament i societat d'un massís del nord-est català*. Girona: CCG Edicions-Associació d'Història Rural de les Comarques de Girona.
- (2008). *Històries amagades de les Gavarres*. Girona: Consorci de les Gavarres.
- MARTÍ, R. (1988a). «Hacia una arqueología hidráulica: la génesis del molino feudal en Cataluña». Dins BARCELÓ, M. (ed.). *Arqueologia medieval. En las afueras del «medievalismo»*. Barcelona: Crítica, p. 165-194.
- (1988b). «Les *insulae* medievals catalanes», *Butlletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, núm. 44, p. 111-123.
- MATAS, J. (1998). *La història del pont de les dobles*. Cruïlles, Monells i Sant Sadurní de l'Heura: Ajuntament-Amics del Patrimoni.
- (2002). «El molí de la Senyora», *Gavarres*, núm. 2, p. 76-77.
- ORTÍ, P. (1993). «L'exploitació d'una renda reial: els molins del rec comtal de Barcelona fins al segle XIII». Dins M. SÁNCHEZ (comp.). *Estudios sobre renta, fiscalidad y finanzas en la Cataluña bajomedieval*. Barcelona: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, p. 243-275.
- PLANES, R. (2001). «Notes d'arxiu sobre arrendaments i inventaris de molins fariners de Girona (1496-1948)», *Arxiu de Textos Catalans Antics*, núm. 20, p. 578-585.
- PUNSETI, D.; CABRA, J. (2010). «Estudi històric i prospecció arqueològica del Molí del Senyor (Castell d'Empordà, la Bisbal d'Empordà)». Dins *Desenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*. Arbúcies: Museu Etnològic del Montseny, p. 533-536.
- ROIG, M. (2007). «El conjunt hidràulic del molí de l'Armentera». Dins: *Actes del Congrés El paisatge. Element vertebrador de la identitat empordanesa*. Figueres: Institut d'Estudis Empordanesos, vol. 2, p. 413-419.
- SALRACH, J. M. (2004). *Història agrària dels Països Catalans*. Vol. 2: *Edat mitjana*. Barcelona: Universitat Autònoma de Barcelona.
- SOLDEVILA, X. (2004). *Alimentació i abastament al Baix Empordà medieval (segles XII-XIV)*. La Bisbal d'Empordà: Ajuntament.
- TORRENT, J. (2004). «El molí del Celrà», *El Celrà*, núm. 50, p. 22-26.
- TRIJUEQUE, P. (1994). «Els molins fariners de la batllia de Palamós», *Estudis del Baix Empordà*, núm. 13, p. 99-136.

Apèndix 1336, abril, 10^a

Sentència. Arnau de Vivers, jutge ordinari de Girona, d'acord amb el sotsveguer Guerau Pujol, dicta sentència en el plet sobre la resclosa del molí del Güell, que els parçoners d'aquest molí, Guillem Sureda, Pere Caça i Pere Sagra, de la parròquia de Sant Sadurní, havien aixecat per damunt d'una marca feta prèviament pel ciutadà gironí Vidal de Queixàs, en tant que àrbitre, tot perjudicant els parçoners del molí de Perafigueres, Guillem Bancells, Pere Fornells i Arnau Sureda, tot plegat en aigües del Rissec i al terme parroquial de Sant Sadurní.

A Original: ACBE, fons patrimonial Vancells Fina, pergami s. n.

Nouerint uniuersi quod die mercurii, intitulata quarto idus [aprilis],^a ·M·CCC· tricesimo sexto, [...] questiones et controversie ac omni expense agitate et facte fuissent inter Guillelmum *Suureda*, Petrum Cacioni et Petrum *Segrera*, parrochie Sancti Saturnini, parcerios molendini vocati *dez Güel*, quod est in dicta parrochia in riaría vocata de Rivosicco, ex una parte, et Guillelmus de Bancellis, Petrum de Fornellis [et Arnaldum] de *Suureda*, eiusdem parrochie, parcerios molendini vocati de *Perafigeres*, existentis in dicta riaría, ex altera, racione aqueductuum et resclausarum dictorum molendinorum. Et super predictis dicte partes, gratis, compromississent in Vitalem de Quexanis, civem Gerunde, in arbitrium arbitratorem seu amicabilem compositorem ad predictum negocium decidendum et determinandum inter ipsas partes [...] Vitalis de Quexanis super predictis suam sententiam protulisset, prout patet et declaratur per quoddam instrumentum per scriptorem Sancti Saturnini confectum, tenor cuius dinoscitur esse talis.

«In nomine Domini. Amen. Noverint universi quod, mota questione seu controversia inter Guillelmum *sa Suureda*, Petrum Cacioni et Petrum *Segrera*, parrochie Sancti Saturnini, parcerios molend[ini vocati *dez*] *Güel*, quod est in dicta parrochia et in riaría vocata de Rivosicco, ex una parte, et Guillelmum de Bancellis et Petrum de Fornellis et Arnaldum de *Suureda*, eiusdem parrochie, parcerios molendini vocati de *Perafigeres*, existentis in dicta riaría, ex altera, racione aqueductuum et resclausarum dictorum molendinorum. Ideo dicte partes, volentes [...] questionibus et super ipsis venire ad concordiam atque pacem, compromiserunt super predictis in Vitalem de Quexanis, civem Gerunde, videlicet sub hac forma. Cum esset questio et controversia inter Guillelmum *Suureda*, Petrum Cacioni et Petrum *Segrera*, parrochie Sancti Saturnini, ex una parte, et Guillelmum de Bancellis et Petrum de Fornellis [et Arnaldum de] *Suureda* eiusdem parrochie, ex alia, racione videlicet molendinorum que quilibet pars habet in riaría de *Rissech* et racione aqueductus et resclausarum ipsorum molendinorum et quibusdam aliis ex causis, racione dictorum molendinorum, idcirco dicte partes, volentes super predictis amicabiliter componere, scilicet dictus Guillelmus *ça Suureda*, Petrus [Cacioni et Petrus] *Segrera*, ex una parte, et dictus Guillelmus Bancells, Petrus de Fornellis et Arnaldus *sa Suureda*, ex alia, super omnibus questionibus et demandis quas una pars contra alia habeat et facere et movere velit, quacumque racione dictorum molendinorum, compromiserunt in Vitalem de Quexanis, civem Gerunde, tanquam in arbitrum arbitratorem et amica[biliter compositorem]. Et predictus arbirer, visis et subjectis ad oculum dictis molendinis et hiis super quibus racione ipsorum contendunt dicte partes et auditis ipsarum partium racioni-

bus summarie vel ciciam non auditis possit super predictis cognoscere summarie simpliciter et predicta decidere et terminare per compositionem et eo modo quo voluerit in scriptis vel sine scriptis [... jure ordine et ... et penitus preter]misso. Et ipse partes promiserunt una alteri adinvicem et curie domini regis et scriptori subscripto, tanquam publice persone, nomine dicte curie et omnium quorum interit vel interesse possit legitime stipulanti et recipienti servare, et tenere dicta ditam et pronunciacionem et eidem obtemperare sub pena [...] et parte non [...].

Quod fuit actum et a dictis partibus firmatum et laudatum, ut premitatur, quartodecimo kalendas marcii, anno Domini ·M^o·CCC^o· tricesimo quinto, presentibus testibus Bernardo de Brugería, Raymundo de Straballo, parrochie Sancti Saturnini, Guillelmo de Boscho, de Matremagna, et Petro de Bancellis, clerico Sancti [Mathei] de Montenigro.»

Quas partes dictus Vitalis de Quexanis, arbiter seu arbitrator a dictis partibus electus, constitutus personaliter in illo loco ubi dicti parcerii molendini vocati *des Güell* dictam resclausam facere intendunt et de quaquidem resclausa est questio inter dictas partes, de voluntate dictarum partium ibidem personaliter existentium, in [...] per modum que sequitur pronunciavit.

«Unde ego Vitalis de Quexanis, civis Gerunde, arbiter predictus, habito super hiis consilio cum Petro Cacioni de Monellis et cum Bartholomeo, filio quondam Jacobi de Banyeriis, parrochie Sancti Saturnini, per me, de voluntate partium in predictis declarandis, consiliariis assumptis, auditis rationibus ipsarum partium [...], dico et pronuncio quod Guillelmum *ça Suureda*, Petrus Cacioni et *Petrus Segrera*, parcerii molendini vocati *des Güell* possent facere resclausam subtus molendinum de *Perafigeres* in illo loco in quo nunc est dicta resclausa, [...] signata per cruces et fixa, et quod a parte meridiem non possint edificare dictam resclausam nisi in illo loco in qua nunc est edificata et fixa inter duas cruces. Et quod dictam resclausam possint edificare et construere ex alia parte versus circium in tenedone sive rocha Arnaldi de Fornellis, prout est in dicto loco signatum per cruces ibi fixas, ita quod aqua intret et discurrat in regum molendini *des Güell* prout est signatum per me dictum Vitalem de Quexanis in parte dicte resclause versus tenedonem Arnaldi de Fornellis predicti. Item quod dicta resclausa non possit elevari in altum ultra illa mensuram quam ego dictus Vitalis dedi dictis parceriis molendini *des Güell* et etiam parceriis molendini de *Perafigeres*. Item quod non possint ponere aliqui ligna virida nec sicca nec lapides, glavadam nec arenam ultra dictam mensuram in altum in dictam resclausam nec aliquod artificium sive impedimentum facere ultra dictam resclausam versus dictum molendinum de *Perafigeres* de uno capito resclause usque ad aliud caput eiusdem resclause, quominus dicta aqua libere possit labi et discurrere ad dictam resclausam siue ad rieriam. Et predicta pronuncio declaro, sub pena ducentorum solidorum [...] in compromisso per dictos parcerios facto, quamquidem sententiam dicte partes incontinenti approbaverunt, laudaverunt et emologaverunt in presencia dicti arbitri et testium subscriptorum.

Lata fuit hec sententiam arbitralis quartodecimo kalendas marcii, anno Domini millesimo ·CCC^o· tricesimo quinto, presentibus dictis partibus ac presentibus testibus Bernardo de Brugería, Raymundo de Streballo, parrochie Sancti Saturnini, Guillelmo de Boscho, de Matremagna, et Petro de Bancellis, clerico ecclesie Sancti Mathei de Montenigro.

Sig + num Jacobi Martini, publici scriptoris de Sancto Saturnino, qui hec scribi fecit et clausit.»

Lata vero ipsa sententia arbitralis per arbitrum supradictum et approbata per ipsas partes prout superius continetur, dicti parcerii molendini *des Güell*, ut dicitur, non obstante ipsa dita seu pronunciacione ac sententia nec pena ibi aposita, innovaverunt in quadam resclausa lapi-

dum que in ipsa riaria facta fuerat per ipsos parcerios dicti molendini *dez Güell* ultra ditam seu sententiam compromissi predicti dicti parcerii molendini predicti de *Peraffigeres* accesserunt ad locum de Corciano, in quo venerabilis Geraldus de Podiolo, subvicarius, et Arnaldus de Vivariis, iudex ordinarius Gerunde, erant personaliter constituti et ratione quorundam negotiorum suorum officiorum per agendorum, qui quidem parcerii suplicarunt, requisiverunt ac inquam, ex parte domini regis et pro Deo et iusticia, monuerunt officiales predictos ne predictum negotium ad arma devenire posset quod accederent ad ipsam riariam et molendinos predictos et quod inter ipsas partes determinarent negotium supradictum et questionem predictam. Et dicti venerabiles officiales, attentis omnibus et singulis supradictis, cupientesque salutem animarum dictorum contendencium, accesserunt una mecum Berengario Machalini, scriptori jurati curie, ad ipsum locum seu [...] accesserunt ad dictum molendinum *dez Güell* et, inspecto ad oculum ipso molendino et bassa ipsius molendini, pluribus rationibus ex utraque dictarum partium ibi presencium, dictis et narratis, idem iudex, presentibus partibus predictis, dixit determinavit et declaravit et, cum quodam telo sive stonam, mensuravit bassam predictam, a parte meridiey de prope domum ipsius molendini circa per unam braciam, et dedit in signum quod ipsa resclausa seu bassa non ascendat nec ascedere possit alcior quam nunc erat, cum lapidibus nec alias immo [...], et remaneat sicut tunc erat. Et quod habeat tamen ipsa bassa in altum, scilicet mensurando per ipsum iudicem et determinando, ut predictum est, a quodam lapide [...] de lossa in ipso [...] dicte resclause fixo et *paredada de bax*, qui lapis habebat circa tres palmos in longitudine et exit magis quam alius lapis qui ibi sit sex palmos de canna tamen et non ultra. Et quod, de super ipsa pariete in dicto loco ibi facta fuerat et posita ipsa mensura sicut nunc erat per quatuor palmos canne, non ponant nec ponere possint aut debeant aliquid neque lapides neque glebas nec aliud qui ipsam a quam posset a[cu]rare. Quequidem mensura sex palmorum, de qua supra est facta mencio, fuit posita et signata in quanteria janue ipsius molendini a parte meridiey, scilicet de parte inferiori *del limdar* usque ad summum volte dicte janue, exceptos tribus digitis tamen ut apparet in quodam signo ibi facto et oposito cum quadam scoda per iudicem antedictum. Et presentibus partibus supradictis dictus iudex imposuit penam decem solidos cuicumque contrafacienti qualibet vice qua contrafactum fuerit. Quibus parceriis ipsi officiales [...] ad ipsam resclausam lapidem de qua fit questio inter ipsis parcerios et etiam ad ipsum molendinum de *Peraffigeres* et oculis ipso molendino et resclausa subie[cta] videntesque dicti officiales quod in choa-recho dicti molendini de *Peraffigeres* usque ad ipsum molendinum stacat et erat aqua ad modum stagni que non currebit [bene] per duos palmos in altum in magnum dampnum dicti molendini quod ibi eveniebat, ut verisimiliter apparebat propter altitudinem dicte resclause. Et supradicto compromisso per ipsum iudicem ibi viso et perlecto in presencia plurium ibi presencium, idem iudex per iuramentum interrogavit Guillelmum de Boscho, sagionem vicarie presentem, qui in dicto compromisso et sententia arbitrali, ut dixit, presens fuerat, et Bernardum *Brugera*, de Sancto Saturnino, et Petrum de Bancellis, clericum de Sancti Matheo de Montenegro, supradicta omnia que in ipso compromisso continentur fuerant sicut ibi continebatur. Et si dicte partes predicta fecerunt firmarunt et aprobarunt et sine aliqua pena et forcia et dixerunt per iuramentum quod predicta fuerunt vera [...] gratis predicta firmarunt et non cum pena nec etiam ipsis invititis et quod de voluntate ipsarum partium predictum compromissum fuerat factum et firmatum in posse dicti arbitri. Et etiam dixerunt dicti testes,

per ipsum juramentum interrogati, quod dicte partes predictum compromissum et sententiam jurarunt attendere et complere. Dixerunt [inquam] dicti testes et Bartholomeus, filius Jacobi de Banyeriis, et Petrus Caciani, de Monellis, virtute juramenti predicti, quod [de quam] Bartholomeus de Banyeriis, Petrus de Caciani, magistri riarie, ut dixerunt, dederant de consilio dicto arbitri pro ita pronunciacione sicut in dicto compromisso et sententiam lacius continentur et quod de eorum consilio fuerat dictum et sententiatum in predictis per arbitrum supradictum. Item dixerunt et convenerunt per ipsum juramentum predicti testes et operarii seu magistri predicti quod ipsa resclausa fuerat posita et incepta a parte meridiei et a parte circii in reguis sicut nunc est, set quod non erat ita alta sicut nunc erat, immo dixerunt virtute ipsius juramenti non [...] que dicta sententia fuit lata et approbata per partes fuit levata ipsa resclausa in altum ultra mensuram ibi datam et signatam bene per duos palmos et ultra. Item predicti testes nominati per juramentum interrogati dixerunt quod dicte partes approbarunt et emologarunt ipsam ditam seu pronunciacionem dicti Vitalis de Quexanis. Dixerunt inquam dicti arbitri, per dictum juramentum interrogati, [...] arbiter, arbitrator seu amicabile compositor in signum crederat et posuerat dictis partibus quandam mensuram cuiusdam crucem que ad oculum fuit hostensam dictis officialibus, qui dixerunt per juramentum quod dicta resclausa non posset in altum levari in se per spacium dicte mesure supra quandam lapidem qui erat in ipsa resclausa [a...ii] de prope quandam ruppem que ibi est. Et fuit hostensam dictus lapis ad oculum dicto iudici et erat dictus lapis de super dictam rocham et de prope per spacium unius palmi canne et quatuor [...] seu quasi [...] habebat dictus lapis in longitudine bene duos palos. Et tunc dictus iudex fecit imponi et signari mensuram cum crucem in dicta ruppe cum quadam scoda in hunc modum [ ]. Et dictus iudex, sedens ut iudex recepit informacionem premissa visa sententia arbitrari lata inter ipsas partes que fuit per ipsas partes promologata, attendens quod secundum Constituciones Cathalonie officiales regii tenentur exequi ipsas sententias arbitrales, volens quod idem ipsis partibus [...] veniant et ne frustentur litium expensis consultit venerabili Geraldo de Podiolo, subvicario Gerunde, presenti, quod dictam sententiam arbitralem mandet et faciat servari inter ipsas partes. Et quod penam centum solidos imponat tenetoribus molendini *des Güell*, qui dictam resclausam fecerunt seu fieri fecerunt [...] totam septimanam sequentem reducerint seu reduci fecerint ipsam resclausam ad midas que sunt et continentur in dicta sententia arbitrari et ad midam que facta et signata fuit de presenti in ruppe predicta et quod mandet ipsis partibus ac cuilibet ipsarum quod in omnibus aliis suis capitulis teneant et servent [...] pronunciacionem predictam sub pena predicta. Et dictus subvicarius incontinenti imposuit, de consilio ipsius iudices, predictam penam ipsis parceriis dicti molendini *des Güell*, presentibus, ut predictam declaracionem et sententiam dicti iudicis in omnibus teneant et observent et in aliquo non contraveniant. Que quidem [...] supradicta facta fuerunt partibus presentibus ac presentibus testibus Raymundo de Brugería, de Sancto Saturnino, Berengario Ferrarii, de Corciano, Raymundo Scala, de Montenegro, et Guillelmo de Boscho, de Matremagna.

Sig+num mei Francisci Felicis, scriptoris publici curie vicarie et baiulie Gerunde, regi auctoritate, substituti a Petro de Sancto Antonio, tutore Bernardi de Cervaria, condam dicte curie scriptoris publici, qui predictam scripturam et alia supradicta prout ea in libro dicte curie scripti [...] in hanc publicam formam redigi [...] clausi, et [...] mihi de suprascripto [...] in linea tricesima ubi dicitur «bene».

⁴En el document no es llegeix bé el mes en què es va redactar l'instrument, però sabem que al llarg de l'any 1336 només hi hagué un dimecres, el 10 d'abril, que corresponia al quart dia abans dels idus, cf. Web del Medieval Calendar Calculator (http://www.wallandbinkley.com/mcc/mcc_main.html).

